

УДК 684.3. 06 *Борончуева А.Ы.* – преп. ТК ОшГУ

Boronchueva A.I.

**САБАКТЫ ПСИХОЛОГИЯЛЫК АНАЛИЗДӨӨ МЕНЕН ИНСАНДЫ
КАЛЫПТАНДЫРУУ**

**ФОРМИРОВАНИЕ ЛИЧНОСТИ С ПСИХОЛОГИЧЕСКИМИ
АНАЛИЗАМИ УРОКА**

**FORMATION OF THE PERSON WITH A PSYCHOLOGICAL ANALYSIS
OF THE LESSONS**

Бул макалада сөз мугалимдин ишмердүүлүгүндө сабактын натыйжалуулугу, тарбиялоонун ар кандай багыттары жөнүндө болуп, психологиялык негиздердин жардамында окуучулардын окуу ишмердүүлүктөрүн активдештирүүнүн жолдору камтылган.

Негизги сөздөр: Психологиялык анализ, ишмердүүлүк, активдештирүү.

В этой статье рассматривается пути активизации способности учеников, при помощи основы психологии по разным направлениям воспитания в результате занятий в деятельности преподавателя.

Ключевые слова: психологический анализ, деятельность, активация.

This article deals with the ways of activization abilities of pupils, with the help of basis psychology by different direction of upbringing in the result of lessons in the activities of teache.

Keywords: psychological analysis, activity, activation.

Мугалимдин ишинин натыйжалуулугу жана сапаты анын өз ишине: өткөрүүчү сабагына, тарбиялык ишине психологиялык анализ бере

билүүсүнө байланыштуу. Мугалимдин өз сабагын өзү анализдөөсү же анын жетекчи тарабынан анализдениши сабакта пайдаланылган сырткы ыкмаларды жана методдорду колдонуу менен гана чектелбейт. Сабактын сапатын окутууну жогорулатуу үчүн алардын психологиялык мазмунун терең, өздөштүрүү зарыл. Дидактикалык методдордун психологиялык маанисин баамдап билүү, андан пайдалануунун чараларын белгилөө окуучуларга жекече мамиле жасоого жана окутуудагы формалдуулукту болтурбоого мүмкүнчүлүк берет.

Психологиялык негиздөөсүз башка бирөөнүн ыкмаларын туш келгендей пайдаланууга умтулуу жакшы методду да жокко чыгарат. Бир эле окутуу материалын бирдей эле метод менен түшүндүрүп өтүү түрдүү класстарда ар түрдүү деңгээлде өздөштүрүлгөндүгүн, ал гана эмес кээ бир окуучулар аны түшүнбөй да кала тургандыгын байкоого болот. Эгерде мугалим бир жолу жакшы натыйжа берген методдун сырткы жактарына гана кызыга турган болсо, анда ал метод экинчи жолу эч бир маанисиз болуп чыгышы мүмкүн. Ошондуктан тандалып алынган методду колдонуунун психологиялык шарттарын эске алуу мугалимдин ишинин ийгиликтүү болушун ишенимдүү бекемдейт. Дидактикалык анализ менен тыгыз байланышта жүргүзүлгөн психологиялык анализ гана мектеп жетекчисине сабактын сапатын туура аныктап, мугалимдин ишин анын устаттыгынын өркүндөшүн көздөй багыттоого жардам берет. Психологиялык анализ барынан мурда тигил же бул педагогикалык кубулушту туура кабылдап башкаруу үчүн, башкача айтканда: окутууну, тарбиялоону кантип жакшыртуу керек, балдарга кандайча таасир этүү керек, алардын жаратылышындагы жана мамилелериндеги эмнелерди эске алуу керек деген суроолорго жооп берүү үчүн пайдаланылат.

Адам инсан катары өзүн курчап турган адамдардын коомуна жасаган өзүнүн мамилесин сезимдүү түрдө жөнгө салып турат. Убакыт өткөн сайын адам ишмердүүлүктүн ар түрлүү формадагы тажрыйбасына ээ болот, анын айлана чөйрөгө, дүйнөгө жасаган мамилеси тереңдеп жана анын личносту да

калыптанып өркүндөйт. Инсандын калыптанышы менен психикалык чагылтуунун татаал формалары пайда болот, жана алар инсандык сапаттардын андан аркы өсүп өнүгүшүнө таасир этишет.

Мындай формалардын бири керектөөлөр (муктаждыктар) болуп эсептелет. Керектөөлөрдүн структуралык абалы личностун багытталышын аныктайт. Мектептин максаты-коомдук кызыкчылыктардын жеке кызыкчылыктар менен, өздүк умтулуулар менен туура айкалышкан коомго пайдалуу адамгерчиликке инсанды калыптандыруу болуп эсептелет. Психологиялык керектөөлөр жашоонун белгилүү шарттарындагы организмдин же инсандын объективдүү муктаждыктары катары аныкталып, керектөөлөр субъектин (адамдын) айлана чөйрөдөн, жашоонун конкреттүү шарттарынан көз каранды чагылышы болуп эсептелет. Мотив менен айкалыштырып алганда керектөөлөр адамдын бүткүл ишмердүүлүгүн багыттоочу активдүү күчкө айланышы мүмкүн. Мотив-бул керектөөлөрдү канааттандыруу боюнча болгон ишмердүүлүктүн стимулу. Түшүнүктүү болсун үчүн төмөнкүдөй бир мисал келтирели. Адам ишмердүүлүктү ишке ашырып жатат дейли: мисалы, ал ноутбуктун ордуна жаңы компьютер сатып алуу үчүн дүкөнгө баратат. Эмне үчүн бул ишти дал ушул берилген убакытта жасап жатат? Буга эмне стимул болду? Же анын акчасы көп болдубу, же жаңы компьютер алгысы келдиби?

Окуп билим алууда балдарда ар түрдүү стимулдар болот. Бала мектепке барып жүрөт, бирок мектеп аны кызыктырбайт, ал гана эмес мектеп ал үчүн кыйынчылыктануу, башкалардын бардыгы барып жүргөнү болбосо ал жыргап барбай коймок. Ал мектепке өз каалоосу боюнча эмес, аргасыздан барып жүрөт, башкача айтканда анын окуу ишмердүүлүгүнүн мотиви билим алуу максатына кирбейт, окуу ишмердүүлүгүнүн мотиви тышкы мүнөздө болуп, окуучуда бир катар психологиялык тескери абалдардыпайда кылат. Экинчи бир окуучу да мектепке барып жүрөт, анткени бул анын милдеттүү иши, экинчиден, мектеп ал үчүн кызыктуу, ошондуктан ал мектепке баргысы келет. Бул окуучунун окуусунун мотиви ички мотив, ал анын таанып билүү

керектөөсү менен жана окуу ишмердүүлүгүнүн максаты менен түздөн түз байланышкан [1].

Мына ошентип, инсандын калыптана башташы үчүн ага билимдердин жөн эле жийиндысын эмес анын өздүк жана коомдук багытталышын аныктай турган керектөөлөр менен мотивдердин жийиндыларын түзүү керек. Мектепте окуу тарбия иштерин, айрыкча сабактарды анализдөөдө мына ушул психологиялык фундаментти-ишмердүүлүктү, керектөөлөрдү, сезимди жана личносту эсепке алуу зарыл. Сабакта мугалим бала да ойлонуп, элестөөнүн же психикалык башка өзгөчөлүктөрдүн пайда болушун күтүп олтурбайт, баланын өсүшүнүн бар болгон деңгээлине гана таянып анын бардык психикалык күчүн (керектөөсүн, сезимин, жалпы личностун) андан ары калыптандырууну уюштурат. Жогоруда көрсөтүлгөн психологиялык негизги категорияларга таянып сабакты психологиялык анализдөөнүн эң маанилүү элементтерин белгилөөгө болот.

1. *Сабактын эмоционалдык фону.* Мугалимдин сабакта эмнени, кантип, толкундануу менен, же жөн эле айтып бере тургандыгы маанилүү нерсе. Бирок, эң негизгиси- сабактагы өз ара мамилелер, сабактын атмосферасы (бардык окуучуга сабак жагымдуу женилби же жокпу, мына ошондо). Сабактын бардык окуучуга тен жагымдуулугун кайталап айтууга туура келет. Кээ бир окуучу үчүн сабак кыйынчылыктуу башталганы менен акырында жакшы болушу мүмкүн. Сабактын эмоционалдык фону мугалимдин бүткүл окуучулар менен жана алардын ар бири менен жасаган мамилеси аркылуу түзүлөт. Каалагандай, оптималдуу фон-бул иштиктүү, боорукерлик, өз ара жардамдаштык мамилелер болуп эсептелет. Эгерде сабакта мамилелер бүт оор болуп, бири биринен кыйкым издеп, бири бирин кемсинтип кордоо өкүм сүрсө, анда сабактын мындай фонунда ойлогун да, эч нерсени уккун да келбейт, сабактын бүтүшүн гана чыдамсыздык менен күтүп калат. Чон адамдардын эскерүүлөрүнөн алар өз учурунда мугалимдери менен эң эле ар түрлүү мамиледе болушкандыктарын угууга болот. Көп адамдар мектепти тынчсызданып кубанып барыша тургандыгын, мугалимди көрүүнү

жана угууну каалап шашкандыктарын, дагы бир кызыктуу нерсени билүүнү каалап жана ал кызыктуу жаңылыкты бүткүл өмүр бою эстеп калышкандыктарын эскеришет. Тилекке каршы, көп кишилер кээде мектепке баргысы келбегенин, анда мугалимдин «сен келесоосун, ойлогонду билбейсин», «эсин жок», «эч нерсе билбейсин, эчнерсе жасай албайсын» - деген түгөнбөгөн жемелөөсүн уккандыгын эскеришет. Кандайдыр бир мугалимдин кесепетинен ага бүткүл мектеп, окуу жаман көрүнгөн. Азыркы күндүн, келечектин мектебинин девизи: «Ар бир балага жакшы мугалим» болууга тийиш. Жакшы мугалим сабактын керектүү фонун түзө билет, окуучунун позициясын (анын окууга, мугалимдерге, мектепке туура мамилесин) калыптандыруу да ошондон башталат, мунун өзү окуп үйрөнүүнүн, билим алуунун эң керектүү мотивациялык негизин түзөт. Мектеп жетекчисинин сабакка берген анализинен: «Мугалим ар бир окуучуга боорукерлик менен көңүлдүү мамиле кылат, класста жумушка берилүүчүлүк абалды түзөт, бардык окуучу иштеп жатты» дегендерди угууга туура келет, мында, албетте, сөз мыкты мугалим жөнүндө болуп жатканы түшүнүктүү. Бирок, кээде анализден: «мугалимдин үнү катуу болуп окуучулар коркуп отурушту», «Мугалим окуучуларды жемелей карайт», «мугалимдин окуучуларга эркиндик бербегендигинен алар былк эткенден да, ойлонуудан да коркушат» - деген сөздөрдү угууга болот. Албетте, мындай мугалимден билим алуу өтө кыйын, ал өзүнүн билимин жана методикасын өркүндөтүүнүн үстүндө көп иштеп балдарга жасаган мамилесин кескин түрдө өзгөртүшү керек.

2. Сабактагы көңүл буруу жана багыт алуу. Бул балдардын ийгиликтүү окуп билим алуусунун эң манилүү шарттарынын бири болуп эсептелет. Ошондуктан сабакты анализдөөдө көңүл бурууга жана мугалимдин аны уюштурууга билүүсүнө берилүүчү мүнөздөмө зарыл элемент катары эсептелинет. К.Д. Ушинский: «Көңүл деген тышкы дүйнөдөн адамдын оюна (ичине) кирүүчүлөрдүн бардыгы тен өтүүчү эшик болуп эсептелет» көрсөткөн. Психологияда көңүл психикалык ишмердүүлүктүн багыттанышы

жана анын инсан үчүн белгилүү мааниси болгон обьектиге карата токтолушу катары аныкталат. Мугалимдин сабактагы милдети- ар бир окуучунун көңүлүн үн окуу материалына буруп аны, зарыл болгон убакытка чейин токтотуп туруу. Окуучунун обьектиге болгон көңүлүн канчалык узак жана туруктуу болушу анын ошол обьект менен болуучу ишмердүүлүгүнө көз каранды болот. Көнүлдү уюштуруу- бул ишмердүүлүгү болуп эсептелет. Көнүл буруу багыт алууга, башкача айтканда инсандын тигил же бул ишмердүүлүккө көңүлдөнүүсүнө байланыштуу, сабакта окуучулардын көңүлү мугалимдер тарабынан түзүлөт. Класстагы бардык окуучу ар бир кийинки моментте эмне иштээрин ачык айкын так-билүүсү керек, башкача айтканда мугалим балдарга такай багыт берип алардын алдына тиешелүү маселелерди коюу менен тигил же бул жумушун, үй тапшырмасын аткарууга көрсөтмө берет.

3. Окуучулардын психикалык таанып-билүү процесстери жана аларды сабакта калыптандыруу. Балдар ар кандай класска таанып-билүү процесстердин (кабылдоо, эстөө, элестөө жана ойлонуу) өсүшүнүн белгилүү деңгээли менен келишет. Бирок, мугалим балдардын сабакка андай даярдык менен келгенине алымсынбайт, мугалим алардын ишмердүүлүгүн бардык психикалык формалары калыптангандай жана өркүндөп өнүккөндөй кылып уюштурат. Окутуунун өнүктүргүч мүнөздө болушунун мааниси дал мына ушунда. Окутуу-бул окуучулардын окуп билүү ишмердүүлүгүнүн ар кандай түрлөрүн башкаруу, бул аны менен катар сенсордук ишмердүүлүктү-сезүү органдарынын ишин башкаруу, бул окуучулардын байкагычтыгынын өсүшүн, элестерин жана илимий түшүнүктөрүн калыптандырууну башкаруу болуп эсептелет. Мунун бардыгы: туюнуу, кабылдоо, эстөө, элестөө жана ойлонуу сыяктуу таанып билүү процесстери аркылуу ишке ашат. Булардын бардыгы психологиялык башка формалар сыяктуу эле адамдын багытталуу ишмердүүлүгүнүн негизин түзөт. Ошондуктан окутуунун башкы максатын жаш өспүрүмдөрдүн багытталуу ишмердүүлүгүн калыптандыруу катарында аныктоо зарылдыгы келип чыгат.

Биз мына айрым таанып билүү процесстерге мүнөздөмө берип олтурбастан сабакты анализдөөдө мугалимдин багыт берүүчүлүк функциясынын сапатын, башкача айтканда мугалим балдарды айлана чөйрөдө кандайча багытталууга үйрөтөөрүн, окуучуларга канчалык туура билим жана билимдердин ситемасын берээрин, мында алардын өз алдынча сезүүдөн ойлонууга чейинки туюп билүү функциялары канчалык калыптана тургандыгын эске алуу зарыл экендигин белгилеп кетебиз. Педагогикалык максаттын орундалгандыгын анализдөө менен катар анын психологиялык негизин да эстен чыгарууга болбойт.

4. Окуучулардын сабактагы окуу ишмердүүлүгү. Окуучунун сабактагы ишмердүүлүгү – информацияларды өздөштүрүү жана аларды стандарттуу жана стандарттуу эмес шарттардагы көйгөйлөрдү чечүүгө, маселелерди чыгарууга байланыштуу болгон анын билимге, билгичтикке жана көндүмдөргө ээ болуусу. Башкача айтканда, билим, билгичтикке, көндүмдөргө үйрөнүү-бул таанып билүү ишмердүүлүгү. Сабакты психологиялык анализдөөдө окуучулардын ойлонуу ишмердүүлүгүнө мүнөздөмө берүү жана анын мугалим тарабынан уюшурулушу чон мааниге ээ, анткени окуучулардын акыл ишмердүүлүгүнүн активдүү мүнөздө болушу гана окутуунун өнүктүрүүчү өнүктүрүүчү ролу жөнүндө далил боло алат [2].

Мугалимдин окуучуларга туура эмес багыт берүүчү ишмердүүлүгү окуучуларда билимдердин калыптанышын гана эмес алардын ойлонуу ишмердүүлүгүн да басандата тургандыгын жогоруда мисалдарда көрдүк. Мындай учурда балдардын билими бириндеген мүнөздө болуп, сезимдүүлүгү тайкы болот да практикада кыйынчылык менен пайдаланып, бир кырдаалдан экинчи кырдаалга кыйындык менен которулуп колдонулат.

Бул сабакта мугалим окуучулардын ойлоо ишмердүүлүгүн психологиялык механизмдин такай татаалдаштырып түздү. Алардын иши салыштыруудан, анализдөөдөн башталып синтездөөгө багытталды. Ошондой эле мугалим билимдерди практикада колдонуунун ситуациясын улам татаалдаштыруу жолу менен да балдардын акыл ишмердүүлүгүн активдештирди.

Адабият:

1. **Селевко, М. И.** Современный технологии обучения [Текст] / М. И. Селевко. – Москва, 2000.
2. **Бекбоев, И.** Инсанга багыттап окутуу технологиясынын теориялык жана практикалык маселелери [Текст] / И. Бекбоев. – Бишкек, 2015. - №3. – 238 с.